

KARS'TA DOĞUM ÂDETLERİ

TRADITIONS OF BIRTH IN KARS

*Adem BALKAYA**

Özet:

Bir millete ait kültürel belleğin oluşması, yaşatılması ve aktarılması uzun bir zaman dilimini kapsar. Özellikle Türkler gibi dünyanın geniş bir coğrafyasına yayılmış, çok fazla değişik kültürle karşılaşmış, çok farklı devletler kurmuş bir milletin kültürel belleği sürekli değişim geçirmek zorunda kalmıştır. Ancak kimi yerlerde bu bellekte yer alan uygulamalar değişmeden veya en az değişikliklerle kalabilmişlerdir. Genelde Doğu Anadolu özelde ise Kars ili, kültürel bellekte yer alan uygulamaların ilk günküne yakın bir şekilde yaşanmaya devam ettiği yerlerden biridir. Bu nedenle bu coğrafyada yapılacak araştırma ve derlemeler oldukça önem arz etmektedir. 2009 yılında UNESCO tarafından desteklenen, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Kafkas Üniversitesi işbirliğinde “Doğu Anadolu Kültür Turizmi İçin İttifaklar Kars İlinin Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması” projesi kapsamında yörede geniş çaplı bir araştırma yapılmıştır. Projenin bitiminden itibaren günümüze kadar da bu derlemeler devam ettirilmektedir. Bu çalışmada bu derlemeleri de kapsayan bilgiler ışığında, Kars'ta geçiş dönemleri bağlamında doğum etrafında yapılan uygulamalar bir araya getirilmiştir. Elde edilen bilgiler maddeler hâlinde sıralanmış ve hangi bilgi hangi köyden elde edilmişse hemen devamında verilmiştir. Kimi uygulamaların diğer bölgelerde de benzerliği üzerinde durulmuş, yöresel sözcükler dipnotlarda açıklanmıştır. Bu çalışmayla Kars ilinin kültürel özelliklerinin tespit edilerek bilimsel ortama aktarılması, bu yolla da genelde var olan kültürel belleğe katkı yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Doğum, Geçiş Dönemi, Çocuk,

Abstract:

The formation of the cultural memory of a nation, maintaining and transferring covers a long period of time. Especially in the world like Turkey spread to a wide geographic area, have experienced a lot of different cultures, cultural memory of a nation founded many different states have had to undergo constant change. But some places in this memory space applications able to stay with unchanged or at least change. In general, the Eastern Anatolia is one of the places where special Kars continued to live in a manner near to the first day of the exercises in cultural memory. .Therefore, it is very important to supply research and review will be made in this region. Supported by UNESCO in 2009, the Culture and

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Kars
adembalkaya81@hotmail.com

Tourism Ministry and the Kafkas University in collaboration with "Mapping the Intangible Cultural Heritage of Eastern Anatolia Cultural Alliances Kars for tourism" project, large-scale in the region is studied. From today until the end of the project in this compilation are maintained. In this study, the applications made in the context of this collection also covers information about the birth of the transition period in the light of Kars was put together. Sorted into materials and information obtained is provided in which information is obtained which village proceed immediately. In some applications, other regions also emphasized the similarity is explained in the footnotes local words. Transferring scientific environment by determining the cultural characteristics of Kars with this study is intended to be done in this way contribute to cultural memory, which usually have.

Key words: Kars, Birth, Transition Period, Child.

GİRİŞ

İnsanoğlu daha varlığının ve bilincinin farkına vardığı ilk günden beri etrafında olup biten her şeye mantıklı izahlar getirme uğraşında olmuştur. Henüz daha bilimsel veya rasyonel açıklamalar getirilmeden özellikle tabiat olayları veya direkt bedenini ilgilendiren durumlar karşısında değişik açıklama savunmaları üretmiştir. Kimi zaman animistik (her varlığın ruhunun olduğu inancı/canlılık) bir bakışla bütün varlığı canlı ve ruh sahibi kabul edip kimi pratikler geliştirmiş kimi zaman da Tanrıların öfkelerini gidermek için kurbanlar sunmuştur. Ancak en önemli uğraşı mutlak bir gerçeklik olarak karşısında duran ölüme çare bulmak veya ömrünü uzatma yollarını aramak olmuştur. Bununla birlikte ölüm olayının mutlaklığı karşısında ne bilimsel ne de büyüsel anlamda bir seçenek bulamamıştır. Bulduğu yöntemler sadece bedeni iyileştirme veya en azından ölümü biraz daha ötelemektir. Ölümün mutlaklığını kabul eden insan için ölümsüzlük yolu olarak elde kalan tek sığınak soyun devamı gibi görülmektedir. İşte bu nedendir ki doğum veya çocuk sahibi olmak insanoğlunun bulduğu tek çözüm olarak kutsal ve uğurlu sayılmıştır. Bu durum toplumları evlenmeye, oluşturulan aile birliği ile de üremeye ve çoğalmaya sevk etmiştir.

Doğum bir taraftan insanın kendi genlerini ve özelliklerini bir dönem sonrasına aktarmak kadar yaşanan dönem için de gerçekleşmesi gereken bir durumdur. Özellikle Oğuz için Dede Korkut'un ifadeleri ile "kalabalık korkutur". Bilhassa dıştan sürekli tehdit altında olmak veya yeni yerleri elde etmek ancak artan nüfusla ilgilidir. Bu nedenle doğum bütün Oğuz için en önemli olaylardan biridir. Böyle bir fikri altyapı kimi zaman doğum olmayan aileleri zorlamış hatta kocalar eşlerine doğum gerçekleşmemesi nedeniyle kızmışlardır. Örneğin Çakıp Han'ın eşi Çıyırda'ya (Yıldız,1995, s. 537) veya Dirse Han'ın (Ergin, 2011, s. 80) eşine olan öfkeleri çocuk sahibi olmamalarındandır. Hatta çocuk sahibi olmakla değişen statüleri de görmek

mümkündür. Özellikle yine Dede Korkut'ta oğlu olanlar ile kızı olanlar ve çocuğu olmayanlar aynı statüde kabul edilmemişlerdir. Kadınlar için de bir statü durumu olarak kabul edilen doğumda daha anneliğe adım atmadan gebelik döneminde kadına “yarı-kutsallık” atfedilip beline, dalına/sırtına vurulmaz, hakaret edilmez ve dövülemez (Türkdoğan, 1982, s. 588).

Benzer şekilde halk hikâyelerinde de çocuksuz oluş siyasi, sosyal ve mali itibar açısından da büyük ehemmiyet taşır. Bu nedenle kimi belirtilerden (yaşlanma, başkalarının çocuklarını görme vs.) sonra kahraman çocuk sahibi olma yolları arar (Cemiloğlu, 1999, s. 104-108).

Bu durum günümüzde de katı bir şekilde olmasa da devam etmektedir. Çocuk sahibi olmak bütün Anadolu'da olduğu gibi Kars'ta da arzu edilen ve mutlaka olması gereken bir durum olarak kabul edilir. Evlilikten bir yıl sonra yavaş yavaş çocukla ilgili yeni evli çifte baskı yapılır.

Kars ili eski Türk inançlarının yoğun bir şekilde yaşatıldığı önemli merkezlerden biridir. Hatta kimi uygulamaların en az başkalaşım yaşadığı coğrafyaların başında gelmektedir. Bu çalışmada Kars ilinde görülen doğum âdetleri doğum öncesi, sırası ve sonrası şeklinde değişik köy ve ilçe merkezlerinden derlenerek bir arada verilmiştir. Verilen bilgilerin nereden derlendiği hemen bilginin devamında belirtilmiştir.

1. KARS'TA DOĞUM ÂDETLERİ

Hamilelik süreci bölgede saklanan, gizli tutulan alenen söylenmeyen bir durumdur. Aile içerisindeki bireyler arasında dahi bu durum açıkça söylenmez. Bunun yerine değişik adlandırmalar tercih edilir. Hamile kadına Ağzı Pis, Yüklü, Ağzı Tatsız (Akayaka/Büyükdurduran), Ağrayak, İki canlı (Sarıkamış/İsisu; Kağızman/Merkez), Gümanlı (Akyaka/İncedere) gibi isimler verilir.

Çocuğu olmayan “Sonsuz”, “Hudüm” (Akyaka/Merkez) veya “gurad” (Selim/Tozluca) denir. Çocuğu olmayan erkeğe ise “Erniği Yok” denir (Sarıkamış/Boyalı).

1.1. Doğum Öncesi Pratikler

1.1.1. Bilimsel/Tıbbi Uygulamalar

Yörede bir yılı aşmış evliliklerde hala çocuk sahibi olunmuyorsa ilk önce doktora başvurulur. Tıbbi destek alınarak sorunun giderilmesine çalışılır. Derlemelerimizde çocuğu olmayanlar ne yapar sorusuna verilen ilk cevap hekime başvurur olmuştur.

1.1.2. Geleneksel Sağaltma

• Çocuk sahibi olmak için Gandefer otu ve kuşburnu içirilir (Akyaka/Esenyayla).

- Rahmin açılması için rahim ağzına kuyruk yağı, yumurta sarısı ve zencefil sürülür. Ayrıca zencefil ve tarçın buharına oturtulur (Akaya/Esenyayla).
- Kadına kök kaynatılıp içirilir, ziyaret yerlerine beşik bağlanır (Akyaka/İncedere).
- Çocuk olması için Kek Otu kaynatılıp içirilir, Zeyrek Haşılı yedirilir (Akyaka/Boyuntaş/Kürekdere).
- Koyun postu soyulur soyulmaz sıcak sıcak gelin sarılır ve onun sıcaklığını alır (Akyaka/Boyuntaş).
- Siyah koyunun yünü bükülerek kuyruk yağına veya bezir yağına batırılıp rahim ağzına sürülür ki çocukluğu yumuşasın (Akyaka/İbiş).
- Keçe üzerine yumurta kırılarak kadın üzerine oturtulur bu yolla çocukluğunun ağzı açılacaktır (Akyaka/Kürekdere).
- Kuşekmeği toplanıp kaynatılır ve buharına oturtulur (Akyaka/Merkez).
- Çocuk olması için balık dövülerek rahim ağzına sürülür (Sarıkamış/İsisu).
- Çocuk düşmesin diye hoca bir anahtara okur ve bir kilide takıp kilitler. Doğum gününe kadar kilit açılmaz. Doğumun kolay geçmesi için doğum anında kilidin açılması gerekir (Sarıkamış/Alisofu). Ayrıca yine doğumun kolay geçmesi için kapalı kapılar da açılır. Benzer uygulama Azerbaycan'da da görülür (Paşayeva ve Köktürk, 1997, s. 127).
- Yörede Uşak Otu olarak bilinen bitki kaynatılıp içilir (Sarıkamış/Balabantaş).
- Evelik, Ebemgömece ve Papatya kaynatılarak buharında oturulur (Sarıkamış/İnkaya).
- Ayran kaynatılıp içine kiremit atılarak buharına oturtulur. Sütün içine beyaz soğan doğranarak üç gün yedirilir. Suya bol tuz ve arpa atılıp kaynatılır. Bu karışımın sıcaklığına tutulur. Bel bölgesine de yumurta yakısı çekilir bu üç günün sonunda kadın temizlenmeden eşiyile birlikte olur (Selim/Oluklu).

1.1.3. İnanç Boyutlu Sağaltma

- Bölgede bulunan kutsal yerler ve türbeler ziyaret edilir. Bazı dilek ağaçlarına bezler bağlanıp çocuk için dualar edilir. Benzer uygulamalar diğer Türk coğrafyalarında da mevcuttur (Öger, 2012, s. 1680)
- Tanınmış hocalara muska yazdırılır.

- Özellikle Caferi mezhebine mensup olanlar “seyit ocağı” denilen ve dini önder olarak gördükleri kişilerin evlerini de ziyaret edip dua almaktadırlar (Akyaka/Merkez; Büyük Durduran; İbiş)

- Kimi ağaçlara bez bağlayıp dua edilir (Sarıkamış/İsisu).

- Özellikle Caferilerde kimi mezarlarda –genelde Seyit olarak bilinen kimselerin- mum yakılarak dua edilir (Akyaka/Merkez).

1.1.4. Düşürme Teknikleri

- Bölge hayvancılığın çok yaygın yapıldığı yer olduğu için etrafta hayvanlarla ilgili çok sayıda ilaç kullanılır. Kadınlar çocuk düşürmek için bu ilaçları da kullandıklarını söylemektedirler.

- Sık sık çocuk düşüren kadına Zirvişeh denir (Akyaka/BüyükDurduran).

- Telek¹ başı rahim ağzına sürülür (Akyaka/İncedere).

- Kına ezip içirilir (Akyaka/Boyuntaş; Arpaçay/Telek).

- Düşürmek için Mayasır otu veya limon tuzu içirilir (Akyaka/İbiş).

- Herhangi bir buhara uzun süre oturup çocuğun düşmesi istenir (Akayaka).

- Rahim ağzına Ebemgömece denen bitkinin kökleri sürülür (Sarıkamış/İnkaya).

1.1.5. Cinsiyet Belirleme Yöntemleri

- Kadının karnı yerde sallanırsa erkek, kaburga altında ise kız olacaktır (Akyaka/İncedere).

- Bele bir ip bağlanır eğer ip ağzı ağzına gelirse oğlan, aralı kalırsa kız olacaktır, Kilolu hamilelik kıza, güzel hamilelik oğlana işarettir (Akyaka/Boyuntaş).

- Kız kasığa yakın olur, çocuk gebenin sağında ise erkek, solunda ise kız olur (Akyaka/İbiş).

- Hamile kadının eteğinin önü uzun olursa kız, eteğin arkası uzun olursa erkek olur (Akyaka/Kürekdere).

- İlk doğumda kadına hemen yumurta kayganası yapılır ki bundan sonra erkek doğursun (Akyaka/Kayaköprü).

- Oğlana gebe kalan kadın güzelleşir, kıza gebe kalanın yüzü çilli olur (Sarıkamış/İsisu; Selim/Ortakale).

¹ Kaz, hindi veya tavukların kanatları için kullanılan bir terim.

- Kadının iki yanı da dolarsa çocuk erkek olur (Sarıkamış/Aşağı Sallıpınar).

1.1.6. Çocuğun Güzelliği

- En yaygın âdet çocuğun güzel olması için güzel kız veya erkek çocuklara dikkatle ve sıklıkla bakmaktır.

- Elma, Portakal yenirse güzel olur, tavuk eti ve lahana yenirse beyaz tenli olur. Gözleri siyah olsun diye de zeytin yenir. (Sarıkamış/Balabantaş).

- Çocuk beyaz tenli olsun diye balık yenir (Sarıkamış/İsisu).

- Göbek bağı kesilirken kordon üzerindeki kandan yanaklarına sürülür ki kırmızı yanaklı olsun (Sarıkamış/Aşağı Sallıpınar).

- Ekşi yenirse çocuk çirkin olur (Selim/Kamışlı).

- Yüzü güzel olsun diye nar yenir. İlk dört ay balık yerse çocuğun dudakları ayrık olur (Selim/Tozluca).

- Çocuk doğar doğmaz toprağa konur ki güzel olsun (Selim/Oluklu).

- Yeni doğan çocuk yıkanırken suyuna yumurta atılır ki cildi parlak olsun (Selim/oluklu).

1.2. Doğum Sırası

- Doğumun kolay olması için şerbet verilir, yağ içirilir (Akyaka/İncedere).

- Çocuğun doğumunun ardından kadından gelen diğer parçalara yörenin genelinde eş, son veya yoldaş (Akyaka/Boyuntaş) denir. Bu eşin mutlaka hemen düşmesi beklenir. Eşin geri kaçmasını ve geç düşmesini engellemek için kesilen kordonun ucu çarığa veya lastiğe (ayakkabı) bağlanır (Akyaka/İbiş).

- Düşen eş de çocuk gibi yıkanır ve beze sarılarak bir yere gömülür (Akyaka/Kürekdere).

- Göbek bağı kesilirken göbekten itibaren üç veya dört parmak mesafe bırakılır ve geriye doğru sıvanır. Çocuk bu sıvanma esnasında ağlamalıdır ve ipe sıkı sıkı bağlanmadan göbek bağı kesilmez. Göbek bağı sıvanırken çıkan kan çocuğun ağızına ve kulaklarına sürülür ki madavur² olmasın (Sarıkamış/Balabantaş). Madavur (Akayaka/İbiş'te Çenebaşı denir) olan çocuğun tedavisi için de sarımsak ve tuz dövülerek çenelere sürülür (Akyaka/İbiş).

² Bebekliğin hemen başlarında bazı çocukların çeneleri moranır ve çenelerini açıp anne sütünü ememezler. Bu hastalığa yörede madavur denir.

- Bir başka sorun bebeğin sarılık olmasıdır bunun içinde bebek yıkanırken suya altın atılır veya bebeğin yanında sarı renkte bez bulundurulur. Eğer bebekte nedeni bilinmeyen bir sancılanma olursa da bazı yerlerde Küfle denen böcek ezilerek çocuğun ağzına sürülür (Akyaka/İncedere).

- Doğumun kolay olması için kadına banyo yaptırılır ve karnına tereyağı sürülür (Selim/Ortakale).

- Göbek bağı genelde bir tezek üzerinde kesilir (Selim/Kamışlı).

- Düşen göbek erkeğin ise bacaya konur ki bacalarda gezsin, kızın ise tandır küflesine³ atılır ki gözü evin içinde olsun. (Akyaka/Boyuntaş/Büyükdurduran)

- Çok gezgin olmasın diye göbek evin içine gömülür (Selim Akçakale).

- Eksik ya da ölü doğan çocuk mezarlığa gömülmez mezarlık dışında bir yere gömülür (Akyaka/İncedere/Boyuntaş).

- Göbek düştükten sonra göbeğe ekmek çiğnenip bastırılır (Selim/Ortakale).

- Göbek kordonu babaannenin ayakkabısı üzerinde kesilir ki çocuk babaannesinin sözünü dinlesin. Anne belden aşağı yıkanır ve yatağa alınır daha sonra çocuk annenin üzerine konularak “Sen mi ağır yükün mü ağır? Ne ben ağır ne yüküm ağır, lohusa sen mi ağır yükün mü ağır? Ne ben ağır ne yüküm ağır. Sen mi ağır yükün mü ağır? Ne ben ağır ne yüküm ağır” diyalogu yapılır. Daha sonra bir mum yakılıp lohusanın başında dolandırılarak “sen mi alı gördün al mı seni gördü”, ‘ne ben alı gördüm ne al beni gördü’ Allah göstermesin” konuşması üç kere yapılır. Mum hemen söndürülmez biraz daha yanması beklenir (Selim/Oluklu).

1.3. Doğum Sonrası

- Lohusa kadına Zaha (Akyaka/Arpaçay) veya nohsa (Selim/Sarıkamış/Kağızman) denir.

- Ölen kadın için “Hal Götürmüş” (Akyaka/İncedere) veya “zaha bozuldu” denir (Akyaka/Büyükdurduran).

- Doğum yapan kadına et yedirilir ki gücü yerine gelsin (Akyaka/Merkez; Digor/Merkez).

³ Damın ortasına kuyu kazılarak topraktan hazırlanan tandır gömülür. Ancak tandırın yanması için en alttan hava alması gerekir bunun için de tandırın en altından bir delik açılır ve o delik dışarıya doğru kanal şeklinde ve genelde bir boru konularak toprak altından uzatılır. Buna yörede küfle veya küvle denir.

- Sıcak çay (Akyaka/İncedere) veya kök kaynatılıp (Akyaka/İbiş) içirilir ki rahmi yerine geçsin.

- Doğum yapan kadına yörenin genelinde şekerli hamur yemekleri yapılır. Bunlar Hasıta veya Kuymak'tır. Bunun yanında Herle, Haşıl (Akyaka/Merkez) veya Helise (Sarıkamış/Aşağı Sallıpınar)⁴ yedirilir. Ancak ebe hazırlanan yemekten lokmayı doğum yapan kadının ağzına götürüp kendi yer. Bu olay üç kere tekrarlanır ve ancak dördüncüde lohusa lokmayı yer. İnanişâ göre böyle yapılmazsa zaha (lohusa)yı "hal aparacaktır" (Akayaka/Kürekdere).

- İlk lokmada hal olurmuş bu nedenle hal lohusanın içine girmesin diye ilk üç lokma götürülüp geri çekilir, üç lokmadan sonra hal gidermiş (Selim /Kamışlı).

- Kadının sütünün bol olması için de gavurga⁵ yedirilir (Akyaka/Esenyayla).

- Sütün artması için banyo yaptırılır ve banyonun sonunda kadın memeleri arasından üç avuç su içer (Akyaka/Kayaköprü).

- Yörede Süt Taşı olarak bilinen çizgili bir taş kadının boynundan asılınca kaçan sütün geri geleceğine inanılır (Selim/Oluklu).

- Sütü bol olsun diye banyo yaptırılır ve kaynar suya nane atılır. Hazırlanan naneli su kadının başından dökülür meme ucundan akan su avuçla biriktirilip içilirse süt çok olur (Selim/Tozluca).

- Yeni doğan bebeğe ise ekmek, yağ ve şeker çiğnenerek tülbente sarılır ve çocuğa verilir ki ağzı açılsın ve memeyi iyi tutsun.

- Çocuğun ağzına her şeyden önce Kur'an sürülür ki ağzından pis veya kötü laf çıkmasın (Akyaka/İbiş; Kağızman/Camuşlu).

- Bazı yerlerde çocuk ve anne üç ezan sesi duymadan bebeye hiçbir şey verilmez. (Sarıkamış/İsisu)

Bu uygulama Doğu Anadolu'nun genelinde yaygın olan bir durumdur. Üç ezan vakti geçtikten sonra bir hoca tarafından çocuğa ezan okunur ve okunmuş bir şerbet verildikten sonra ilk anne sütü alınır. Aynı pratiğin başka kültürlerde de olduğu bilinir (Türkdoğan, s. 590-591).

- Çocuk doğumdan sonra mutlaka tuzlanır. Bunun sebebi de etinin sertleşmesini sağlamak ve pişik olmasını önlemektir. Benzer uygulamalar diğer yörelerde de vardır (Nahya, 1983, s.76; Demir ve Bakar, 2014, s. 119;

⁴ Bu sayılan yemekler genelde un, yağ ve şekerden yapılan ve değişik adlarla anılan benzer yemeklerdir.

⁵ Buğday tanelerinin sac üzerinde hafif kavrulmasıyla yapılır.

Işık, Akçınar ve Kadioğlu, 2010, s. 73; Güleç ve Türker, 2012, s. 1335). Sadece Kaşkaylarda bu gelenek yoktur (Karaaslan, 2011, s. 1443). Doğumdan sonra yine kulağa ezan okunur. Eğer bir göbek adı verilecekse kızlar için Fatma, Zehra; erkek çocuklar için Ali, Hasan ve Hüseyin verilmektedir.

- Doğan bebek ağlamazsa ölü olup olmadığını anlamak için eşi ateşe atılır. İnanca göre eğer çocuk canlı ise eşine dayanamayıp ağlayacaktır (Sarıkamış/İsisiu).

- Çocuk dünyaya gelir de ağlamazsa eşi alınıp soğuk suya atılır. İnanışa göre can eşe kaçmış olabilir. Böylelikle çocuk canlanır ve ağlamaya başlar (Selim/Oluklu).

1.4. Al Karısı/Kızı

Batı Türkleri tarafından Albastı, Al Karısı; Orta Türklerde Albız; Urenha-Tuba'da Almıs veya Yakutlarda Abası olarak bilinen, eski Sümerler'de Al veya Alu ile karşılanan (İnan, 1968, s. 259) bir ruh vardır. Bu ruh kötü ruhlar zümresindedir ve genelde yeni doğum yapan kadınlara karşı kötülükler yapar. Bu inanış günümüzde canlı olarak hala yaşatılmaktadır. Anadolu'nun neredeyse tamamında görülen bu eski inanış özellikle Kars ve Erzurum'da çok canlı olarak yaşatılmakta ve her doğumda bu ruhtan korunmak için kimi uygulamalar yapılmaktadır. Ruhlar iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır. Türk kültüründe inanılan iyi dişi ruhların en önemlisi Umay'dır. Abdulkadir İnan'ın aktardığı bilgilere göre Umay doğumdan sonra çıkan *sona* da denmektedir. Yakut kadınlarına göre "son" ayısıt'ı temsil eder ve doğumdan üç gün sonra gömülür (İnan, 2000, s. 38). Bunun yanında Umay'a rakip olarak kötü ruhlar (Abası/Al/Al Karısı) vardır ve her ikisi mücadele halindedir. Al Karısı genelde ağıl, samanlık, su kenarları ve ıssız yerlerde bulunur, onu herkes görmez sadece lohusa kadın görebilirmiş (Kalafat, 1999, s. 26).

Al Karısı olarak yaygınlaşan bu kötü ruh doğumun hemen ardından kadına musallat olur ve Al Karısının hücumuna uğrayan kadın ölü gibi hareketsiz kalır. Onu bu durumdan kurtarmak için de bir takım yollar denir. Kars'tan derlenen uygulamalar şu şekildedir:

- Yörede baskın bir Al Karısı/Kızı inancı vardır ve yeni doğum yapan kadın ve bebek kesinlikle yalnız bırakılmazlar. Böyle bir durumda kadını veya bebeği Halın aparacağına (götüreceğine) inanılır.

- Hal/Al karısının musallat olmaması için lohusanın başında Kur'an bulundurulur ve yatağın ağzına mutlaka bir iğne geçirilir. Bir başka yöntem de keçi kılından yapılan örme ip lohusa yanına konur (Akyaka/İbiş). Kimi köylerde iğne yanında zincir de bulundurulur (Sarıkamış/Aşağı Sallıpınar).

• Al basması veya hal aparması şu şekilde gerçekleşir. Lohusa kadın yalnız kaldığında Hal/al kızı gelir lohusayı boğar ve al basan lohusa ölü gibi hareketsiz kalır. Bu durum yörede “Hal Aparamış”, “Hal Götürmüş” “Al Basmış” şeklinde adlandırılır. Sarıkamış Alisofu Köyü’nde bu durum “Erk Götürmüş” olarak bilinir. Al basmasını atlatmak ve kadını geri kazanmak için kadının bulunduğu yere bir erkek at getirilir ve kişnetilir. İnanca göre atın kişnemesinden Hal/al karısı korkar ve kaçır (Akyaka/Sarıkamış). At bulunmaz ise de erkekler silah atarlar ve avazları çıktığı kadar bağırırlar (Akyaka/İbiş, Büyükdurduran).

Benzer uygulamalar Altay ve Kırgızlar’da da görülmektedir. İnan’ın verdiği bilgilerde aynı durum yaşanır. “Kadın çok ıstırap çekmeğe başlarsa albastı yahut al karısı denilen kötü ruh un lohusaya musallat olduğuna hükmederler. Bu kötü ruhu korkutmak, kovmak için erkekler de toplanır. ‘hay, huy!’ diye haykırmağa başlarlar, tüfek ile havaya ateş ederler. Bu gürültü kadın doğuruncaya ve baygınlığı geçinceye kadar devam eder” (İnan, 2000, s. 168-169).

• Bazı köylerde al basmasını diye bebek birkaç gün buğday elenen kalburda yatırılır (Sarıkamış/Karaorgan).

• Al bazı köylerde “erişik” olarak adlandırılır. İnanışa göre erişik cinlerin şahıdır ve saçtan korkar. Doğum yapan kadının saçının bir kısmı ağzına verilir ki erişik ilişmesin (Selim/Oluklu).

• Al basmasını diye saç açık bırakılır ve bağlanmaz toka takılmaz (Selim/Kırkpınar).

• Al basması sadece yeni doğum yapan kadınlarda değil yeni nişanlanan kızlarda da görülür (Selim/Ortakale).

• Al basması çok ağır ve atın kişnemesi de çare olmazsa bu kez gelinin üzerine arpa dökülür ve atın arpayı kırması beklenir. At arpayı kırarsa lohusa düzelir ancak arpa kırılmazsa lohusa kaybedilir (Akyaka/İncedere).

• Çocukları yaşamayan kadınlar için hocalara boylama⁶ yazdırılır (Sarıkamış/Balabantaş)

• Bebeklerin gülmeleri meleklerle konuştuklarına yorulur.

• Hal basmaması için lohusanın bulunduğu odanın ortasına ateş köz haline getirilip bismillah diyerek bırakılır. İnanca göre hal ateşten korkar ve orayı ter keder (Selim/Kamışlı).

• Al basmasını diye lohusa yanına süpürge dayanır (Selim/Oluklu).

⁶ Uzun bir kâğıt üzerine Fetih suresi, değişik ayetler ve Allah’ın isimleri bir hoca tarafından dua ile yazılır.

1.5. Saç, Tırnak ve Diş

- Dişi geç çıkanın kafasının sert olacağına inanılır (Akyaka/Esenyayla; Digor/Merkez).
- Dişleri çıkmayan çocuklara soğan kemirtilir (Sarıkamış/İsisu).
- İlk diş çıktığında diş hediği hazırlanır. Bulgur pişirilir ve tabaklarda komşulara ikram edilir. Kendisine diş hediği gelen komşu da tabağa türlü hediyeler koyarak geri gönderir.
- Düşen ilk diş fare deliklerine atılır ve “Fare bu benim balta dişim al bunu inci dişini ver bana” denir (Sarıkamış/Balabantaş, Akyaka/Büyükdurduran).
- Tırnaklar genelde altı aylıkken kesilir. Çünkü bu aydan sonra annenin göğüslerini tırmalamaya başlar. Kesilen ilk tırnaklar da yaşı dolana kadar yastığının altında bekletilir (Akyaka/Boyuntaş).
- Saç kesimi için genelde yaştın dolması beklenir ve kesilen ilk saç tartılarak gram karşılığında altın fakirlere verilir (Akyaka/Merkez; Susuz/Kırkpınar).
- Kesilen ilk saç bükülerek yastığı altında saklanır zira inanışa göre ayakaltına atılırsa başı çok ağrır, cin musallat olur (Selim/Kamışlı).

1.6. Kırklama ve Kırk Basması

Anadolu'nun hemen her bölgesinde yapılan bu kırklama olayı doğumdan kırk gün sonra anne ve çocuğu temizlemek, kırk günlük başkaları ile görüşme yasağını kaldırmak, kimi hastalıklardan ve özellikle de musallat olma ihtimali olan kötü ruhlara karşı önlem amacıyla anne ve çocuğun yıkanmasından ibarettir. Genelde “kırklama” olarak bilinen uygulamaya Erzurum'da “kırk dökme”, Denizli ve Malatya gibi yerlerde ise “kırk çıkarma” olarak bilinir (Erk, 1976, s. 101).

• Lohusa kadın ve bebek doğumun kırkıncı gününde kırklama adı altında yıkanılır. Zira bu kırklama olayı gerçekleşmeden kadının ve bebeğin evden dışarı çıkması mümkün değildir. Kırklama olayı şu şekilde gerçekleşir: Kırk âdet arpa tanesine kırk âdet ihlas suresi okunur ve banyo yapılacak suya dökülür. Bazen de bir beze bükülü suya atılır (Akyaka/Kürekdere). Banyo esnasında anne bebeyi kucağına alır ve su aynı anda hem annenin hem de bebeğin başından kırk kere dökülür (Akyaka/Boyuntaş). Bu su dökme işi kimi köylerde elek kullanılarak yapılır ve elek annenin başı üzerinde tutularak dökülen su bu elekten geçirilir (Sarıkamış/Aşağı Sallıpınar). Yörede genelde arpa taneleri kullanılır ancak bazı köylerde kırk taşa da ihlas okunup suya konulabilmektedir. Su

dökülürken de ritüel olarak “Kırkıma guslü verirem gurbeten illallah” veya sadece “vacip gurbeten illallah” denir (Akyaka/İbiş). Kırklama suyu ayak basılmayan yere dökülür (Selim/Dölbentli).

- Sarıkamış Boyalı Köyü’nde kırklama için kırk ayrı kapıdan odun toplanır ve toplanan odunlarla yakılan ateşte kırklama suyu kaynatılır. Bu sudan kırk kaşık alınır ve yıkanmanın sonunda kırk kaşıkla bu su dökülür. Aynı esnada “Kırkı çıktı korku çıktı” denir.

- İnanışa göre kırk günü doldurmamış iki lohusanın birbirini görmemesi gerekir. Kesinlikle kırkı dolmamış kadınlar evden çıkarılmaz hele hele kırkı dolmamış bir lohusanın olduğu eve asla götürülmez. Çünkü birbirinin kırkı basacağına inanılır. Kırk basması gerçekleşen bebekler gelişmezler hatta ölürlür. Bu nedenle bu olayın gerçekleşmemesi için ciddi itina gösterilir ancak böyle bir durum gerçekleşir de kırk basması olursa bu illeti gidermek için de bazı uygulamalar yapılır. Yörenin genelinde yapılan uygulamaya göre temiz bir suya mum eritilerek damlatılır neyin kırkı basmışsa mum suda onun şeklini alır. Bu genelde bir hayvan olur, kurbağa, tosbağa (kaplumbağa) veya yılan en sık görülenlerdir. Böyle bir hayvan bulunup öldürülür ve gömülür böylece çocuk kırk basmasından kurtulur (Sarıkamış/İsisu). Sarıkamış Alisofu Köyü’nde bu mum eritme üst üste dört Çarşamba tekrarlanır.

- Selim Ortakale Köyü’nde kırk basan çocuğun üzerine öküzlerde kullanılan samı ve boyunduruk getirilir. Bu aletler üzerinde banyo yaptırılır ve kırklanır.

1.7. Yürüme

- Çocuk geç yürürse ortası delik ekmek (gagala) hazırlanır ve içine ip konup pişirilir. Üç Çarşamba üst üste bu ekmeklerden birer tane namaz vaktinde cami önüne bırakılır. Camiden ilk çıkan kişi hem ekmeği hem de ipi keser. Bu işlem üç kere tekrarlanırsa çocuk hemen yürümeye başlar (Selim /Kamışlı).

2. SONUÇ

Elde edilen bilgiler ışığında Kars ilinde geçiş dönemlerinden biri olan doğum etrafında oldukça zengin uygulamaların olduğu görülmüştür. Bilimsel olarak gelinen noktada kimi arkaik uygulamaların yerini yavaş yavaş bilime terk ettiği, önceden yapılan uygulamaların bitmesi de en aza indirildiği tespit edilmiştir. Örneğin normal şartlar altında çocuk sahibi olamayanların başvurduğu yöntemlerle ilgili sorulara verilen ilk cevap hekime başvuruluyor oluşudur. Ancak buna rağmen geleneksel ve dini sağaltma yöntemleri de tamamen terkedilmiş değildir. Yörede baskın bir türbe/yatır veya kutlu yer ziyareti yaşatılmaktadır. Bu kutlu yerler genelde

belirli ağaçlar ve taşlardır. Buralarda insanlar bazen bez bağlamakta bazen de mum yakarak dua etmektedirler.

Doğumla ilgili elde edilen bilgiler büyük oranda diğer Türk coğrafyalarında elde edilen doğum uygulamaları ile benzerlikler göstermektedir. Ancak uygulamalar benzer olsa da uygulamalarda kullanılan kimi nesnelere değişiklik göstermektedir. Örneğin doğum öncesi çocuk sahibi olmak için kadına yedirilen veya kaynatılan otlar farklıdır. Yahut yine farklı olarak istenmeyen bir hamileliğin sonlandırılmasında diğer bölgelerden farklı olarak yapılan en yaygın uygulama hayvan ilaçları tüketmektir. Bölge hayvancılığın temel geçim kaynağı olması nedeniyle hayvanlarla ilgili her şey günlük hayatta kendisine yer bulur. Çocuk düşürme tekniği olarak hayvanlar için kullanılan kimi ilaçların kullanılması diğer bölgelerde pek rastlanan bir durum değildir. Bunun yanında yine kırklama olayında öküzlerle ilgili nesnelere kullanılması veya mutlaka kırkı basan şeyin bir hayvana yorulması dikkat çekicidir. Diğer yörelerden farklı olarak süt taşı uygulaması gösterilebilir. Çizgili bir taş olan bu nesne kadının boynuna asılınca kaçan sütün geri geleceğine inanılır.

Bölgede doğumla ilgili arkaik inanmaların çok fazla değişmeden yaşatıldığı görülmektedir. Özellikle al (yörede baskın şekilde hal) karısı veya son/eş'le ilgili uygulamalar, kötü ruhlardan kaçınmalar veya ateş ve silahla ruhları korkutmalar canlı bir şekilde devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Cemiloğlu, M. (1999). *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Demir, Ö. ve Bakar, N. (2014). Silifke Yörüklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 111-133.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erk, Z. (1976). Anadolu'da Kırklama. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt* içinde (101-109). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Güleç, H. ve Türker, E. (2012). Çan Yöresi Halkbilimi Ürünlerinden Doğum ve Ölüm Ritüelleri Üzerine. *Turkish Studies*, 7 (2), 1333-1351.
- Işık, M. T., Akçınar, M. ve Kadioğlu, S. (2010). Mersin İlinde Gebelik, Doğum ve Loğusalık Dönemlerinde Anne ve Yenidoğana Yönelik Geleneksel Uygulamalar. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 63-84.
- İnan, A. (1968). Al Ruhuna Hakkında. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kalafat, Y. (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Karaaslan, M. (2011). Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler. *Turkish Studies*, 6 (3), 1435-1448.
- Nahya, Z. (1983). Urfa'da Doğum Gelenek ve Görenekleri. *Türk Folklor Araştırmaları 1983*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Dairesi Yayınları.
- Öger, A. (2012). Uygur Türklerinde Doğum Âdetleri. *Turkish Studies*, 7 (1), 1679-1694.
- Paşayeva, M. ve Köktürk, Ş. (1997). Azerbaycan'ın Şeki ve Zagatala Yörelerinde Doğum Öncesi, Sonrası. *Milli Folklor*, 5 (33), 126-128.
- Türkdoğan, O. (1982). Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı İle İlgili Kültür Kalıpları. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV: Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basımevi.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EK: KAYNAK KİŞİLER

Adı Soyadı	Yaşı	Medeni Durumu	Eğitim Durumu	İlçe	Köy
Altun KARMIŞ	41	Evli	İlkokul	Selim	Kırkpınar
Ayşe YALÇINKAYA	48	Evli	İlkokul	Sarıkamış	Aşağısallıpınar
Behiye ÇİFTÇİ	63	Evli	-	Selim	Oluklu
Ceylan TOPTAŞ	68	Evli	-	Akyaka	İbiş
Düriye YILMAZ	86	Evli	-	Sarıkamış	İsisu
Elmas TOPKAYA	84	Dul	-	Akyaka	Kürekdere
Fadime TAŞDEMİR	69	Evli	İlkokul	Akyaka	Merkez
Gönül AYDIN	66	Evli	-	Sarıkamış	İnkaya
Gönül DOLMUŞ	58	Evli	-	Selim	Merkez
Güllü AYDEMİR	77	Evli	-	Akyaka	İncedere
Güllü DİNLER	65	Evli	-	Digor	Merkez
Güncede TURTAPAN	64	Evli	-	Kağızman	Merkez

Güner SÜLÜ	47	Dul	-	Selim	Ortakale
Hacer OCAK	66	Evli	İlkokul	Sarıkamış	Baoyalı
Halime DAŞDEMİR	57	Evli	İlkokul	Selim	Koşapınar
Hambağa TEPEBAŞ	69	Evli	-	Akyaka	Büyükdurduran
Hanene OKURLU	74	Evli	-	Susuz	Kırççek
Hatem YILDIRIM	84	Evli	-	Kağızman	Camuşlu
Havva TOPTAŞ	73	Evli	-	Akyaka	Esenyayla
Keklik ASLAN	59	Evli	-	Akyaka	Boyuntaş
Kıymet AKARSU	74	Evli	İlkokul	Selim	Dölbentli
Maşuka ÇELİK	90	Evli	-	Akyaka	Kayaköprü
Nuriye KILIÇ	83	Evli	-	Sarıkamış	Karaorgan
Refika YİĞİN	67	Evli	İlkokul	Selim	Çıplaklı
Rukiye ALATÜRK	73	Dul	İlkokul	Sarıkamış	Balabantaş
Saime AVANAŞ	69	Evli	-	Susuz	Kırkpınar
Semiha ÇELİK	75	Evli	-	Selim	Akçakale
Songül GÖKSU	59	Evli	-	Arpaçay	Bozyiğit
Yenigül KILIÇ	38	Evli	İlkokul	Selim	Tozluca
Yıldız TAŞ	84	Evli	İlkokul	Sarıkamış	Alisofu